

Activitats tradicionals agroforestals.

Aprofitaments hídrics al mas de Can Cals de Fitor

Adrià Roca Schwämmle

Cent Focs. Associació per la vida a les Gavarres

L'objecte genèric d'aquesta recerca ha resultat lloc comú entre els treballs emparats per l'Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya i fora, rebent atenció des de diverses disciplines. No es tracta, doncs, d'un tema rar ni marginal pel que fa al seu estudi i registre etnològic a Catalunya. No obstant això, al nostre entendre, aquesta circumstància no fa més que evidenciar l'interès que amaga en si mateix el tema d'estudi, mentre que, per altra banda, ofereix la possibilitat d'acostar-se al fenomen des de diferents punts del territori i per tant des de diferents perspectives. L'extrema localitat o particularitat del cas no permet amb prou feines generalitzacions; en canvi, facilita un apropament singular a alguns dels usos de l'aigua que s'han fet a les Gavarres. Abans d'avançar amb més detalls, val a dir que no es tracta d'una recerca convencional com podrien ser-ho les que documenten activitats tradicionals a punt de desaparèixer amb els seus protagonistes. Es tracta d'un sistema d'aprofitaments que ja havia desaparegut i que es docu-

menta a partir de la seva actualització efectuada per gent jove de la comarca. Encara que sembli una qüestió menor, aquest context influeix molt en la recerca ja que a l'hora de trobar-hi sentit es barregen elements tradicionals d'ahir amb la realitat social dels protagonistes de l'activitat avui. La distribució de papers trenca completament l'escenari clàssic segons el qual trobem uns "productors d'etnologia" i uns "estudiosos de l'etnologia o productors d'etno-grafia".

Envoltat per una plana eminentment agrícola tant a la banda del Gironès i de l'Empordà com al costat de la Selva, el massís acull un dels pocs entorns boscosos autòctons de la conca mediterrània. En contrast amb les planes fluvials properes, les muntanyes de les Gavarres no compten amb cabals d'aigua importants i ni molt menys regulars. L'estacionalitat hi és molt marcada i aquestes condicions determinen i afaiçonon l'ús que històricament han fet de l'aigua aquelles persones que hi han viscut. Habitades des de ben antic i posseïdores d'un notable patri-

moni etnològic que recula fins la cultura megalítica, la forma de vida més estesa i coneguda de les Gavarres s'ha articulada a partir dels masos. A més d'alguns nuclis definits com a pobles, els quals van ser abandonats a mitjans del segle xx, i deixant a part les poblacions que, ja encarades al pla, se succeeixen circumdant el massís, trobem alguns centenars de construccions d'aquest tipus en diferent estat de conservació. Els masos, doncs, com a vertebradors del territori, representen en cada unitat un microcosmos molt atractiu per a l'estudi antropològic. La fascinació pels sistemes tancats en si mateixos, propensos a ser conceptualitzats, ha estat recurrent entre antropòlegs, atrets per la il·lusió de poder entendre i explicar els fenòmens de manera holística. En aquest sentit, el mas so-vint es tendeix a representar com un exemple paradigmàtic d'autarquia, proper i exòtic a la vegada, en la seva condició de societat en miniatura.

En qualsevol cas aquesta autosuficiència és efectiva pel que fa a l'aigua. Els masos de les Gavarres generalment s'han autoabastit adaptant-se a les condicions de l'entorn immediat. No s'hi troben, doncs, grans infraestructures, però sí una ingent quantitat d'obres i enginys dedicats a acumular, preservar i distribuir l'aigua, com poden ser les rescloses, les sínies o els pous de glaç —a més de les obres destinades a aprofitar la força hidràulica, com els molins, tan abundants antigament a les Gavarres. Com no podia ser d'una altra manera, seguint el curs de l'aigua, les acti-

vitats que hi tenen a veure es multipliquen, formant ramificacions i generant nous espais amb sentit propi. El tipus de recerca duta a terme en el marc d'aquest programa IPEC-Documentació s'ha centrat a elaborar la documentació d'alguns dels aprofitaments hídrics del mas de Can Cals. Diem alguns perquè en aquest cas en un sol mas s'hi apleguen múltiples formes d'aprofitament com són el pou de glaç, els pous cisterna, les basses, la gorga o les fonts boscanes properes, dels quals no hem incorporat dades, centrant-nos específicament en els usos relacionats i derivats de la mina d'aigua. A continuació detallarem breument aquests usos que han estat documentats a partir de les fitxes d'activitat econòmica facilitades per l'IPEC, emprant bàsicament les tècniques d'enregistrament oral i d'observació participant, a més del buidatge bibliogràfic pertinent.

L'interès principal de la documentació rau no tant en cada fitxa d'activitat econòmica sinó en el conjunt de totes elles, a través de les quals s'estudia un exemple de la polivalent utilització d'una deu d'aigua en el context d'autoabastiment d'un mas tradicional per un costat, i en el nou context d'exploració actual per l'altre.

Localització i habilitació de punts d'aigua

Aquesta activitat ens remet als orígens de l'assentament si prenem Can Cals de referència, un mas de més de mil anys. Per tant

hem hagut d'utilitzar fonts bibliogràfiques i entrevistes relacionades amb la localització i habilitació de punts d'aigua en general (l'Empordà-el Gironès) més que no elaborar conjectures respecte al mas. És a l'entorn de la feina dels saurins que han aparegut més connotacions màgiques o simbòliques referents a les facultats endevinatòries de l'ofici. Tanmateix, l'aigua com a medi es troba carregada d'aquest tipus de referències que tornen a aparèixer en la relació de la dona amb l'aigua, en les qualitats sobrenaturals d'algunes fonts, tant positives com negatives, o en aspectes que es podrien qualificar perfectament de màgics o rituals, com l'*enaigament* i l'*aigua de peixos*, per posar alguns exemples.

Construcció d'infraestructures d'obra.

Pou, mina, safareig

Els masovers que van entrar a principis de 1900 i que s'han pogut entrevistar ja s'havien trobat el sistema d'aprofitament que hem documentat. No van haver de fer cap obra grossa i van seguir utilitzant el sistema per als usos que hem documentat en els següents punts. La mateixa utilització de la mina per a emplenar el viver i el safareig en va garantir la supervivència ja que implicava tasques de manteniment. Una vegada abandonats, la vegetació no triga a fer malbé murs, enrajolats o canalitzacions. Sobre els oficis i l'activitat relacionada amb la construcció d'infraestructures ens hem basat, doncs, en testimonis relacionats amb aquest

Vista parcial del viver en procés de rehabilitació. Horts de Cals de Fitor, les Gavarres (2009). Arxiu Cent Focs.

tipus d'obra i en fonts bibliogràfiques. D'aquesta manera, ens hem trobat amb la feina i les eines dels pouaters o pouaires, així com també la feina de pagesos que, en una mateixa persona, eren mestres en diversos oficis a l'hora. Els pous, mines d'aigua i d'altres construccions al voltant de l'aigua precedeixen normalment la construcció de masos, cosa que també passa sovint amb els forns de rajolers, d'on s'extreia part del material necessari per a la construcció.

El viver

Algunes espècies autòctones com l'anguila es deixaven anar comunament a pous i safareigs. Tot i que es té perfecta constància d'eventuals captures de peix a les basses i rieres de les Gavarres per a incorporar-les a la dieta de la gent dels masos, no s'han

*Feines de tracció animal amb someres de raça catalana.
Camps de secà del mas Cals de Fitor, les Gavarres (2009). Arxiu Cent Focs.*

pogut trobar dades significatives sobre la possible cria de peix als viviers. En tot cas, s'hauria tractat d'una activitat molt secundària i esporàdica. Les condicions del viver, un recinte rectangular, de pedra seca, terra enrajolat i arrebossat als murs interns a base de calç i sorra, podia garantir-ne la supervivència perquè l'aigua no hi quedava estancada, sinó que podia anar corrent, aflorant des de la mina i sortint pel sobreexidor. La transmissió oral, però, no arriba prou enrere i no hem pogut trobar testimonis que acreditin aquesta activitat. De totes maneres, aquesta part de la recerca ha motivat la possibilitat d'establir un punt de seguiment de les espècies de peix autòctones (en procés d'extinció).

El regadiu. L'horta del mas

Aquesta activitat ha representat una part fonamental de la sub-

sistència dels habitants del mas al llarg dels segles. La major part de l'aigua provinent de la mina s'ha destinat a aquesta funció aprofitant la mateixa força de la gravetat. La recerca s'ha fet coincidir amb la recuperació de la zona d'hort, una recuperació que està empenyent a reaprofitar els sistemes de reg tradicionals i a optimitzar-los més en la mesura del possible. Com apuntàvem més amunt, cada nova activitat generada per l'aigua és un món en si mateix; el cas de l'horta, amb les seves tècniques, calendaris, eines, etc., n'és un clar exemple.

La bugada domèstica.

El safareig

Com tantes altres tasques impregnades d'un fort component de gènere, la bugada domèstica no sembla valorar-se com una activitat econòmica de primer ordre pel funcionament del

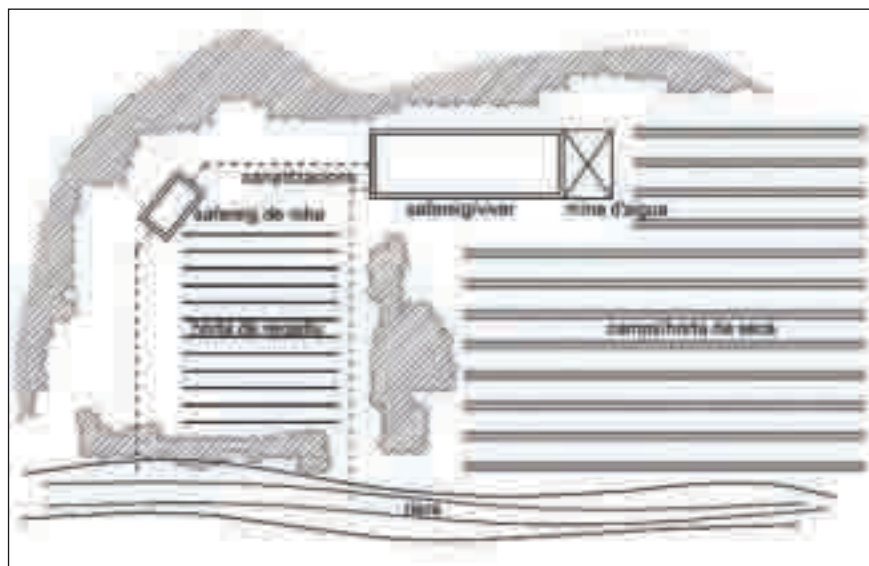
mas. N'ha estat, però, un aspecte essencial i lligat a produccions artesanals com són la mateixa roba, els sabons, els coves, etc. El cas dels masos torna a ser significativament diferent ja que les característiques públiques i comunals dels safareigs dels pobles no hi són presents. El safareig, amb la seva característica llosa inclinada, s'ha localitzat a la part baixa de l'hort de Can Cals, connectat al viver i a la mina per mitjà de canalitzacions obertes amb restes de terrissa. La disposició dels elements fa compatibles tots els usos, i s'evacua l'eventual excés d'aigua cap a la riera.

Algunes consideracions

Es fa difícil no valorar les característiques referides a l'autoabastiment com un patrimoni cabdal en termes de sostenibilitat, d'equilibri entre recursos i població. Certs àmbits d'estudi són fàcilment catalogats com a excessivament folkloritzants, desplaçats dels corrents principals de l'antropologia contemporània, com podria ser el cas dels masos de la Catalunya Vella i les formes de vida, anomenades tradicionals, que s'hi relacionen. Tanmateix, tenint en compte el context de crisi entorn dels models de desenvolupament que s'està vivint, és precisament ara quan aquests estudis poden entrar en joc prenent una dimensió dinamitzadora, tot interactuant amb nous o renovats conceptes com poden ser la sobirania alimentària, la generació descentralitzada d'energia o el reciclatge. El patrimoni documentat pot sortir de

vitrines i arxius per fer-se útil en altres camps justificant, més que mai, la seva raó de ser.

Per al grup que ha dut a terme aquesta recerca –Cent Focs, Associació per la vida a les Gavarres– l'animació del patrimoni etnològic implica efectivament tornar a posar-hi ànima. Així és com, essent una entitat recent i no especialitzada en aquest tipus de recerca, ha pogut documentar una part de les activitats que duu a terme al mas de Can Cals. Un dels objectius principals de l'entitat és seguir garantint el funcionament d'un mas a les Gavarres, en primera residència, recuperant el màxim de les seves funcions tradicionals com ara el treball a les terres de secà i de regadiu, a les pastures, als boscos, etc. Perfilant-se com una entitat de custòdia del territori, Cent Focs ha refet cicles sencers de producció com ara el del vi, el del carbó vegetal, el de la cistelleria o el de la pela i manufactura del suro, entre molts d'altres. Més específicament, la recerca ha permès, doncs, afrontar amb major rigor la rehabilitació del sistema d'aprofitament de l'aigua de la zona dels horts, però també haurà consolidat d'altres aspectes com la incorporació de Cent Focs a l'equip docent que el Consorci de les Gavarres coordina des d'octubre de 2009, encarregat de les visites escolars al massís. Aquest ús social de la recerca ens satisfà molt, ja que a l'hora de preparar les activitats escolars per a diferents nivells hem portat i adaptat la feina feta a un context d'educació mediambiental i, perquè no dir-ho així, etnològica, dos valors

Representació esquemàtica de la situació i distribució del sistema d'aprofitament de l'aigua als horts del mas Cals de Fitor, a uns 200 metres de distància de la casa. No hi són representades les corbes de nivell, però la força emprada tradicionalment era la pròpia gravetat.

clau de les Gavarres. La recerca, per tant, pot tenir també aquest tipus de sortides o repercussions, que potser tenen menys interès científic però que aconsegueixen altres papers dignes de ser tinguts en compte.

Finalment, voldríem agrair la possibilitat de seguir fent feina al camp, en tots sentits, ja que al camp, al món rural, hi segueixen passant coses més enllà de la foto fixa que sovint se'n desprèn. Treballar des de la perifèria pot comportar aspectes molt interessants i necessaris. Segons el nostre parer, la diversitat que genera el món rural per contrast amb el món urbà és infinitament més rica del que sembla, tant en qüestions d'identitat com de relació amb el medi, esdevenint de vegades més diferenciadora del que ho pot ser la distància en un món globalment comunicat.